

УДК 94(477)«1944/1991»

Етнокультурні процеси на території Західної України у 1944-1991 рр.

М.І. ЯРМОЛЕНКО

Одеська національна морська академія, м. Ізмаїл, Україна,
E-mail: maria-yarmolenko@yandex.ua**Авторське резюме**

В статті розкрито розвиток етнокультурних процесів Західної України у повоєнну добу, їхню обумовленість утвердженням тоталітарного режиму. Доведено, що радянська етнокультурна політика була орієнтована не лише на нівелювання регіональних відмінностей та насадження загальнорадянської позаетнічної системи цінностей, але й зміну простору історичної пам'яті, світоглядних (релігійних) орієнтацій, ментальності соціуму. Об'єднання у середині ХХ ст. українських земель, що мали різний досвід функціонування владно-політичних організацій, відмінні конфесійно-духовні орієнтації, міграційні орієнтири, кардинально не змінило, але все ж дещо призупинило асиміляційні процеси. На терени Західної України було перенесено політику зрусифікування. Майже повністю зрусифікованими були вищі навчальні заклади та значна частина загальноосвітніх навчальних закладів і дошкільних установ. Діяльність культурної та політичної опозиції, церковно-релігійного підпілля Греко-католицької церкви та деяких протестантських конфесій засвідчили живучість і силу етнокультурних традицій українців та інших етносів, які здавна проживали на цих землях. Дослідження підтвердило виразно окреслені риси етнокультурного життя Галичини. З'ясовано ідеологічні, соціогуманітарні передумови розгортання боротьби за відновлення незалежності України. Наголошено на необхідності врахування культурних потреб усіх етнічних груп у процесі становлення толерантних міжетнічних відносин.

Ключові слова: етнокультурні процеси, Західна Україна, тоталітарний режим, незалежність України, ідентичність, етнічні групи, національні меншини, регіон.

Ethno-cultural processes in Western Ukraine in 1944-1991 years

M.I. YARMOLENKO

Odessa national maritime academ, Izmail, Ukraine, E-mail: maria-yarmolenko@yandex.ua

Abstract

In the article they discover the development of ethno-cultural processes in Western Ukraine in the post-war days, conditioning their approval of the totalitarian regime. It is proved that the Soviet ethno-cultural policy was focused not only on leveling regional differences and standing soviet non-national of values, but also change the space of historical memory, ideological (religious) orientations, the mentality of society. Association in the mid-twentieth century. Ukrainian lands, which had a different experience of power-political organisms other than confessional and spiritual orientation, migration guidance, not fundamentally changed, but still somewhat suspended assimilation processes. In western Ukraine was postponed policy of Russification. Almost completely Russified were universities and a significant portion of secondary schools and pre-schools. The activities of cultural and political opposition, church and religious underground Greek Catholic Church and some Protestant denominations have shown persistence and strength of ethnic and cultural traditions Ukrainian and other ethnic groups who have long lived on these lands. The study confirmed clearly defined lines of ethnic and cultural life of Galicia. It was found ideological, socio-humanitarian premise deployment struggle for restoration of independence of Ukraine. They emphasized need to incorporate cultural needs of all ethnic groups in the making of tolerant interethnic relations.

Keywords: ethno-cultural processes, Western Ukraine, totalitarian regime, the independence of Ukraine, identity, ethnic groups, minorities, region.

Постановка проблеми. Радянська етнокультурна політика у повоєнний період була орієнтована не лише на нівелювання соціально-економічних, етнодемографічних, світоглядних відмінностей між «старими» регіонами УРСР та набутими «новими» землями та насадження в них загальнорадянської позаетнічної системи цінностей, але й зміну простору історичної пам'яті, релігійних орієнтацій, ментальності соціуму. Об'єднання у середині ХХ ст. українських земель, що мали різний досвід функціонування владно-політичних організацій, відмінні конфесійно-духовні орієнтації, міграційні

орієнтири, кардинально не змінило, але все ж дещо призупинило асиміляційні процеси русифікації в УРСР. Приєднані західноукраїнські землі – Західна Україна, Північна Буковина і Придунайські землі, Закарпаття – залишилися не лише важливим осередком збереження етнокультурної самобутності, але й прихованої та активної опозиції компартійній владі.

Досвід сучасних етнокультурних процесів у незалежній Україні, гібридна війна проти нашої країни, яка використовує різноманітність культурних, світоглядних, ментальних традицій українців різного етнічного походження,

© М.І. Ярмоленко, 2015

засвідчили потребу додаткового аналізу впровадження радянської культури на західно-українських землях, насамперед Галичини, та протидії місцевого населення тоталітаризму, у тому числі у сфері освіти та культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Встановлення тоталітарного режиму та впровадження соціально-економічної й ідеологічної однорідності «возз'єднаного» краю з УРСР після приєднання західних земель України до СРСР радянським керівництвом вивчали В.Баран [3], М.Кучепера [16], М.Литвин [18; 19] та ін. Українські історики вважають, що оскільки, за винятком 1939–1941 рр., Західна Україна не входила до Радянського Союзу, то світогляд і політична культура її населення орієнтувалися на Захід, європейські стандарти парламентаризму, демократії. Отже, менталітет західних українців дещо відрізнявся від українців у Центральному, Східному і Південному регіонах України, які століттями жили у складі Російської імперії, а від 1920 р. – в умовах більшовицького тоталітарного режиму. Проте обидві гілки українства об'єднувало прагнення до соціокультурної консолідації та соборності земель.

На думку П. Магочія, по закінченні Другої світової війни радянський уряд зіткнувся з двома серйозними завданнями: 1) відбудувати господарство Західної України відповідно до централізованої панівної моделі; 2) об'єднати в одне ціле «національно завзятих галичан і решту українського населення» [21, с.555]. Водночас поза увагою історичної науки залишився взаємозв'язок між тоталітарними методами радянзації Західної України та деформацією її етнокультурного простору, аналіз цього явища з позиції вдосконалення сучасної державної гуманітарної політики, пошуку ефективної моделі державного управління в етнонаціональній та духовно-культурній сферах.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні впливу командно-адміністративної системи управління часів повоєнного тоталітаризму на розвиток етнокультурних процесів у Галичині, висвітленні форм і методів боротьби українців за збереження національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Ще до того, як у західний регіон вступила Червона армія, ЦК КП(б)У на чолі з М. Хрущовим розгорнув масштабну діяльність з метою виконання вказівок Сталіна, який вимагав якнайшвидшого «відновлення радянських порядків і законів на території, звільненій від німецько-фашистських загарбників» й зосередити всі необхідні сили, засоби та методи на боротьбі проти «українсько-німецьких націоналістів». Планувалося негайно відправити в зайняті західні області потрібну кількість «політично перевірених і підготовлених працівників» [14, с.124–129].

Власне недовіра до західних українців, яких Москва і Київ вважали «українськими націоналістами», була визначальним елементом сталінської кадрової політики. Відтак, 2 лютого 1944 р. Оргбюро ЦК КП(б)У за ініціативою М. Хрущова прийняло постанову «Про відбір керівних партійних і радянських працівників для роботи в західних областях УРСР», в якій рекомендовано: «Харківський, Ворошиловградський, Полтавський, Сумський, Дніпропетровський, Сталінський і Запорізький обкоми партії – відібрати 450 чол., з них перших секретарів райкомів партії – 140, голів райвиконкомів – 150». ЦК вимагав насамперед надсилати працівників «україномовних» і бажано тих, хто в 1939–1941 рр. вже перебував у західних областях. У березні 1944 р. обкоми партії зі Сходу України були зобов'язані надіслати ще 2510 партійних, радянських і господарських працівників, які, як правило, не знали культури і традицій місцевого населення – українців, поляків, євреїв, німців, вірмен [33, арк.30]. У Києві формувалися т. зв. оперативні групи обкомів партії чисельністю 500–600 партійних, радянських, комсомольських і господарських функціонерів на кожен область [25, с. 566–567].

Так було створено систему влади, призначену для впровадження тоталітарного режиму в Західній Україні. У результаті такої, присуті, колонізаторської кадрової політики місцеве українське населення було майже повністю усунуте від органів самоврядування, а влада й управління суспільно-політичним, господарським і духовним життям п'ятимільйонного населення регіону перебували в руках присланих зі Сходу керівників (90 % від загальної кількості), вихованих тоталітарною системою, які часто не сприймали місцевих традицій, звичаїв, психології людей. Влада в регіоні фактично належала не виборним органам місцевого самоврядування, а партійним структурам. Для виконання завдань Сталіна, з використанням перевірених засобів, в серпні – вересні 1944 р. створено репресивно-каральний апарат, який складався з обласних управлінь НКВС і НКДБ, 35-ти районних відділів цих відомств [9, арк.54–106].

Радянські партійні та державні органи усвідомлювали, що головна небезпека для нового режиму – національна свідомість населення, або, як її визначали, – «український націоналізм», який треба було викоринювати. Вони також усвідомлювали значення освіти та ідеології для формування кадрів радянської економіки і культури. Власне серед перших заходів радянської влади була докорінна реорганізація навчальних закладів, оновлення педагогічного апарату за рахунок вчителів із Сходу України та навчальних програм загалом. Особливу увагу приділено розширенню мережі освіти: вже

у 1945/46 н. р. у західних областях діяло 6,5 тис. шкіл, в яких вчилися 1,2 млн учнів. За кілька років число середніх шкіл збільшилося до 7 тис. У 1950/51 н. р. в цих областях працювало 24 вищі навчальні заклади, із них 3 університети, в яких навчалася 34 тис. студентів. У 110 спеціальних навчальних закладах (технікумах) було 29 тис. учнів. При цьому кількість студентів із західноукраїнських земель становила в 1953 р. – 57 %. У перші повоєнні роки було охоплено навчанням тисячі неписьменних або малописьменних громадян.

Характерною для розвитку освіти була недовіра компартійної влади до місцевих педагогів. Зокрема у Львові з професорів і викладачів 12 вищих навчальних закладів після ідеологічних чисток із 1718 (серед них було й чимало поляків) залишено всього 320 осіб. Причому спершу замінено керівництво: ректорів – усіх 12, проректорів – з 25 залишився 1, з 42 деканів залишено 2 західних українців. Навчальний процес краю пильно контролювали партійні та репресивні органи, які надавали йому політичного значення і втручалися, якщо бачили відхилення від постулатів комуністичної ідеології. Застосовували відрахування з вищих навчальних закладів, інколи арешти студентів за підозрою у зв'язках з підпіллям ОУН і УПА. Основними предметами в навчальному процесі стали Історія СРСР та Історія КПРС. Ази комуністичної ідеології прищеплювали також піонерські та комсомольські організації [31, с.319].

На початку 1950-х років стрімких темпів набрала русифікація в усіх сферах культурно-освітнього життя. У навчальних закладах вона була одним із засобів радянської освіти та пропаганди російської культури й Російської Федерації як «старшого брата». Крім того, це пов'язано з масовим заселенням західних областей росіянами. До 1989 р. кількість росіян загалом в Україні досягла 11,3 млн, з них 379,1 тис. у Західному регіоні (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Тернопільська області). Стрімко збільшувалася кількість російськомовних шкіл і їх учнів – з 958117 в 1947/48 н. р. до 1263152 у 1953/54 н. р. Отже, місцеві діти нерідко змушені були навчатися в російськомовних школах. Зокрема у Львові мешкало 112 тис. росіян (27,3 % мешканців міста), а російськомовних шкіл було 27 з 58 – майже половина [15, с.132].

Посилився ідеологічний компонент у сфері культури. Вже восени 1944 р. у Львові почав працювати Державний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької, тоді ж сюди перебрався Республіканський драматичний театр ім. Горького. 1945 р. відкрито Львівську картинну галерею. Від 1946 р. діяли театр опери та балету, Обласний театр ляльок, Львівський державний театр мініатюр. Українські

музично-драматичні театри відкривалися в обласних центрах – у Рівному, Луцьку, Станіславі (нині Івано-Франківськ), Тернополі. Вони працювали в умовах жорстокої цензури і нагляд з боку партійних органів та НКВС. У таких же умовах в обласних та районних центрах виходили україномовні газети, мовили радіо і телебачення, яких частково зрусифікували надіслані «спеціалісти». Загалом же в очах апарату партійно-державного управління західних областей приїжджі росіяни не вважалися національною меншістю, а розглядалися як панівна національність з певними політичними і соціальними перевагами.

На основі російської мови і професійної культури російськомовних управлінців передбачалося задовольняти культурно-освітні й побутові потреби місцевого населення. Розширено мережу бібліотек. Проте з 1946 р. розгорнуто масштабну кампанію вилучення з них «націоналістичної» літератури чи заборонених в УРСР письменників, репресованих у роки сталінського терору. Книги вилучали як з бібліотек, так і з книгарень, зокрема букіністичних та книгосховищ наукових і культурних товариств (Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського богословського товариства та ін.). Надісланий з Головліту СРСР список «політично шкідливої» літератури налічував 7 тис. назв, які підлягали вилученню з бібліотек загального користування. Органи цензури в 1948 р. зобов'язали вилучити й знищити 1,1 млн примірників зазначеної літератури. Такі органи створили як у столиці УРСР (50 працівників), так і в західних обласних центрах, зокрема у Львові (18 осіб). Частина книг осідала у спецфондах великих бібліотек (насамперед Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського університету) і була недоступною для пересічного читача. Паралельно здійснювалися нагляд і цензура репертуарів театрів, кіностудій, радіо, естради, творчих колективів культури, музії. Головну увагу цензори звертали на західні області. 1970 р. органи цензури республіки перевірили 1,3 тис. бібліотек, 1427 книгарень. Якщо в бібліотеках Донецької області виявили 5 заборонених видань, то у Львівській – 93 [4]. Насамперед вилучали книги про Легіон УСС і Галицьку армію, Греко-католицьку церкву, українців діаспори.

Під жорстким ідейно-політичним і кадровим контролем працювали творчі спілки, зокрема спілка художників, яка об'єднувала видатних митців: О.Куриласа, О.Новаківського, І.Труша, А.Монастирського та інших. Значну частину їхніх творів із Львівського музею українського мистецтва надовго заховали у спецфондах. Влада проводила ретельну ревізію творів західноукраїнських художників. Спеціальна комісія з Києва за участю представни-

ків Львівського обкому партії на початку 1952 р. детально перевірила художні твори музею, яким керував відомий діяч І.Свенціцький, який всіляко захищав експонати. Проте було відібрано і 1 серпня 1952 р. знищено (спалено) 299 картин, серед них 40 творів О.Куриласа, 17 – І.Іванця, 12 – О.Новаківського, 8 – І.Труша та інших відомих у регіоні та Європі митців [26, с.202–203].

Особливо болісно проходив процес ідеологічного перевиховання місцевих науковців і педагогів, яких на конференціях залучали до «викриття» праць М.Грушевського, Д.Донцова, інколи І.Крип'якевича [31, с.871].

Суттєвою перешкодою у процесі впровадження на західноукраїнських землях тоталітарного режиму для радянської влади була Греко-Католицька Церква (ГКЦ), яка мала великий досвід культурно-освітньої та харитативної діяльності [20; 22; 27]. Зважаючи на міжнародний авторитет митрополита Андрея Шептицького, Москва деякий час утримувалася від прямого наступу на Церкву. Ситуація змінилася після його смерті 1 листопада 1944 р., коли розгорнувся масштабний наступ із метою ліквідації ГКЦ. Очевидно, союзником у репресивних заходах влади стала Російська Православна Церква (РПЦ), яка діяла під контролем органів держбезпеки. Процес ліквідації Греко-Католицької Церкви юридично закінчився Львівським «собором» 8–10 березня 1946 р., що проводився за участю 216 священників і 19 мирян під контролем органів НКДБ і сприяння Ініціативної групи під керівництвом о. Г.Костельника. Була скасована Брестська унія і проголошено про повернення ГКЦ до «матірньої руської церкви» [1, с.32–100]. Однак більшість духовенства не прийняло рішень Львівського «собору», вважаючи їх неканонічними. У відповідь репресивні органи НКВС розпочали масові арешти, в ході яких вислано в Сибір 1 400 парохів та 800 монахів і монахинь, а 200 осіб за вироком розстріляли, закрито частину церков [6, с.62]. ГКЦ опинилася у підпіллі, розпочалося її катакомбне існування до середини 1980-х років; греко-католицькі священники були змушені таємно здійснювати релігійні обряди на прохання вірних [5, с.116–145; 28, с.126–158]. Переслідувалися також католицькі і протестантські громади.

Одночасно із заходами у сфері культури, освіти і релігії для їх радянзації й пристосування до сталінського тоталітарного режиму методами ідеологічного наступу влада сподівалася швидко придушити опір українського населення під проводом ОУН–УПА й утвердитись у західних областях України силою зброї.

Після смерті Сталіна у 1953 р. та XX з'їзду КПРС у 1956 р., який започаткував процес десталінізації, оновлення і лібералізації суспільства, розпочався новий етап національ-

ного відродження в Україні, яке проходило у складних і суперечливих умовах, проте поступово досягало позитивних змін та результатів у всіх сферах духовного життя. Завдяки послабленню тиску Москви в культурній і мовній сферах в Україні помітно поживилося національно-культурне життя. Від 1956 р. Москва розширила права України в галузі культурного будівництва. Розгортався рух за поширення української мови, особливо в культурних осередках і навчальних закладах. До 1958 р. збільшилися видання українських журналів з 49 до 64, газет – до 979, книг – із 2671 до 3975 назв. Якщо в наступні роки кількість видань українською мовою у Центрі, Сході і Півдні зменшувалася, то в Західній Україні такої тенденції не було [2, с.224–225].

Хрущовська «відлига» і десталінізація дали поштовх до розвитку української культури й, перш за все, літератури, де з'явилося молоде покоління письменників і поетів, серед яких галичани Д.Павличко, І.Калинець, Р.Іваничук та ін. Проте як Москва, так і Київ вбачали у пробудженні національно-духовного життя, особливо бурхливого в західних областях, загрозу радянському комуністичному режиму. Владу непокоїла молода генерація інтелігенції – шестидесятники – нескорені діячі культури та мистецтва. Серед них були Ігор та Ірина Калинці, Богдан і Михайло Горині, Іван Гель, В'ячеслав Чорновіл, Роман Іваничук, Ростислав Братунь, Микола Ільницький, Михайло Косів, Володимир Івасюк та ін. (згодом усі зазнали переслідувань). У регіоні і за його межами розповсюджувалися видані т. зв. «самвидавком» твори Ліни Костенко, Василя Симоненка, Івана Драча, В'ячеслава Чорновола, Ігора Калинця, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, які цензура заборонила [18, с.212–219].

У Львівському університеті імені Івана Франка налагоджено видання підпільного журналу «Поступ». «Значення самвидаву важко переоцінити, – наголошує О. Муравський, – оскільки: по-перше, вони піднімали рівень національної свідомості населення, пропагували державницькі гасла, сприяли відновленню забутої історії та піднесенню культурного рівня населення; по-друге, самвидавча періодика політичного спрямування стала однією з основних ударних сил у боротьбі із правлячою КПУ, перетворилася на своєрідну «трибуну» діячів національно-демократичних сил; по-третє, попри розквіт політики гласності в УРСР, лише самвидав подавав достовірну інформацію, незважаючи на суб'єктивізм в оцінці окремих подій та фактів» [23, с.643].

Від 1962 р. у Львові засновано Клуб творчої молоді «Пролісок», який не вписувався у радянську ідеологічну систему. Він об'єднав 30 молодих талановитих письменників і митців, борців за рідну мову, серед яких були

М.Косів, М.Ільницький, Б.Горинь та ін. У культурно-мистецьких заходах клубу брали участь актор В.Ступка, художник І.Крислач, поет Б.Стельмах, письменниця І.Вільде. Тодішній секретар Львівського обкому партії В.Маланчук небезпідставно назвав його «Клубом націоналістів». Арешти активістів КТМ 1965 р. припинили його діяльність [11, с.327–330].

Поряд з культурною опозицією в регіоні з'явилася політична, яку в першій половині 1960-х рр. репрезентували Українська робітничо-селянська спілка (Л.Лук'яненко, І.Кандиба, С.Вірун) і Український націоналістичний фронт (І.Губка, М.Дяк, Д.Квечко, З.Краківський), які робили наголос на легальних методах боротьби за вихід України з СРСР [17, с. 188].

З 1965 р. в Україні розпочався процес згоргання лібералізації у сфері культурного життя. Партійне керівництво на чолі з В. Щербицьким усувало з органів культури й освіти прибічників української мови та пропагандистів національної культури. Розпочалася масштабна кампанія русифікації всіх сфер суспільно-політичного і культурно-освітнього життя. І.Дзюба у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» проаналізував і піддав нещадній критиці негативні явища в мовно-культурній сфері та надіслав її керівникам УРСР. До його протесту долучилася когорта культурно-мистецьких діячів західних областей, зокрема Р.Іваничук, І.Світличний, О.Гончар, Л.Костенко, В.Стус, А.Горська, І.Драч та інші патріоти України. Чимало з них зазнали репресій з боку влади. Відтак оборона української мови і культури, яка стала одним із найважливіших напрямів дисидентського руху на новітньому етапі національно-визвольної боротьби українського народу, та високий ступінь самосвідомості українського населення, який стимулював громадянську активність українців по обидва боки Збруча [12, с.361].

З середини 1980-х років, у період горбачовської «перебудови», Москва намагалася гармонізувати національну політику заходами у двох основних напрямках: 1) створити умови для вільного і всебічного розвитку кожної нації, перш за все у сфері мови, культури та освіти; 2) домагатися збереження, зміцнення на цій основі СРСР як поліетнічної держави. Проте центробіжні сили в союзних республіках, особливо в Україні та Прибалтиці, не бачили в заходах Москви позитивного вирішення власних національних проблем, що й призвело у 1989–1991 рр. до розпаду Радянського Союзу.

Ці процеси отримали підтримку і в середовищі національних меншин Західної України, насамперед найчисленніших та найвпливовіших (поляків, євреїв, росіян), які на всіх етапах повоєнного розвитку культури та освіти в

регіоні відігравали важливу роль, що спонукало органи влади до співпраці з ними з метою залучення їх потенціалу у процеси політичного, економічного та культурного життя. За радянських часів росіяни відігравали значну роль у всіх сферах політичного і культурного життя. В основному російська національна меншина в західних областях сформувалася у 1944–1959 рр., коли в регіоні в ході репресій значна частина українців – безпосередніх і потенційних учасників національно-визвольних змагань – була депортована в Сибір, а в Західну Україну, як в регіон із високим рівнем української національної свідомості, переважанням української мови, переселяли з Росії або Східної України десятки тисяч росіян, яких влада планувала використати у процесі радянзації краю. Іншою причиною для влади була масштабна індустріалізація регіону, форсоване освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну, нафтових і газових родовищ Прикарпаття, будівництво теплових електростанцій тощо. Зокрема в період до 1959 р. у регіон прибуло 327 тис. росіян, а у 1959–1969 рр. – 1 152 тис. Майже половина з них осіла у Львівській області. Зокрема до Львова у 1945–1948 рр. лише на промислові підприємства прибуло 15,8 тис. осіб. 1950 р. у місті вже проживало 90,4 тис. росіян із 378,5 тис. населення загалом. Переселення росіян та інших етносів зі Сходу в західний регіон влада використовувала також для русифікації краю [29, с.52, 60].

У ситуації, коли компартійна влада тотально русифікувала Україну, російська меншина в Західній Україні не мала проблем у збереженні мови, культури, а наявність російськомовних навчальних закладів давала можливість молоді здобувати належну освіту широкого профілю і працювати за професією. У регіоні діяла мережа російських театрів (понад 50 % від загальної кількості) та бібліотек із російською літературою. У кінотеатрах демонстрували фільми на 90 % російськомовні. Іменами російських військових, партійних і державних діячів, а також діячів культури і мистецтва називали вулиці та майдани західноукраїнських міст і сіл. Отже, російська меншина мала всі необхідні умови для культурного й освітнього розвитку, задоволення духовних потреб для збереження національної самобутності. Цьому сприяла створена наприкінці 1989 – на початку 1990-х років велика мережа громадських і культурних товариств, серед яких у західному регіоні діяли: у Львові – Російське товариство ім. Пушкіна, Українське товариство російської культури ім. А. Сахарова, Російська громада Львівської області, Асоціація «Русский Дом»; у Луцьку – Російська община Волині, відділення товариства «Русское движение Украины»; у Рівному – Обласна російська громада; у Тернополі – обласне відділення товариства «Руський Рух

України» [30, с. 37, 48–49, 53, 54]. Єврейська національна меншина здавна населяла міста і містечка регіону. Зокрема у Львові до 1941 р. було 116 тис. євреїв – третина населення. Значна частина з них працювала у закладах медицини, науки, освіти, торгівлі, установах побутового обслуговування. Так, у Львові євреями були 71 % всіх адвокатів, 71 % лікарів, 40 % працювали у торгівлі, 22 % – у медицині, 34 % – у кустарному виробництві. Під час Другої світової війни меншину майже повністю винищили нацисти. Лише у Львівському гетто – 130 тис. Із 116 тис. євреїв Львова німецьку окупацію пережили лише 823. Зауважимо, що чимало українців переховувала євреїв, що були страчені гітлерівцями. Після відновлення 1944 р. радянської влади в регіоні Москва і Київ постійно повертали євреїв із місць евакуації або присилали зі Сходу їх нарівні з росіянами, щоб використати у процесі радянзації краю. Зокрема у Львові 1950 р. проживало вже 18,6 тис. євреїв, частина з яких приїхала з інших регіонів. Відтак їх кількість поступово збільшувалася, як і в Україні загалом [32].

Щоправда, згодом громада зменшилася внаслідок масової еміграції в Ізраїль, США та ін. країни [24, с.192–193]. Єврейська меншина мала певний рівень національної свідомості, зберігала національні традиції, культуру, релігійні почуття й обряди. У Львові діяла єврейська громада з самоуправлінням, яка існує досі. Її особливістю була втрата рідної мови (ідіш) й асиміляція з російською. За переписами населення 1959–1989 рр. визнали національну мову рідною в Україні лише 16,9 і 7,4 % євреїв – це найнижчий показник серед всіх 17 етнічних меншин. Визнали рідною російську мову 79,9 % в 1959 і 90,6 % – 1989 р. – найвищий показник серед інших етносів. Визнали рідною українську мову лише 2,8 і 2 % – теж один із найнижчих показників [10, с.143]. Отже, для єврейської меншини засобами розвитку освіти і задоволення культурних потреб були російськомовні заклади та установи. Водночас вони послуговувалися й українськими, а в період Хрущовської «відлиги» і Горбачовської «перебудови» отримували пресу й літературу з-за кордону та встановили зв'язки з культурним середовищем Ізраїлю і США, де замешкало багато вихідців із Галичини і Буковини. Надзвичайно складними за поверненням радянської влади були відносини між українцями та польською меншиною – найчисленнішою в регіоні. Після визволення Західної України Червоною армією восени 1944 р. відбулося підписання між урядом СРСР і прокомуністичним урядом Польщі угоди про взаємне переселення поляків із території України в Польщу, а українців – з Польщі в Україну. Загалом у 1944–1946 рр. в УРСР було виселено, часто з використанням зброї і

розстрілами небажаючих, 482 тис. українців [8, с.25]. Із них у західних областях осіло 42,2 тис. З території України, насамперед із західних областей, в Польщу виїхало 810 тис. поляків [7; 13; 34]. М.Хрущов пропонував Сталіну повністю очистити Західну Україну від поляків з метою врегулювання етнічної проблеми. Водночас саме з його ініціативи в боротьбі з УПА і з метою зменшення її людського потенціалу у 1944–1949 рр. було вислано на спецпоселення в Сибір 50,5 тис. українських сімей у складі 143,1 тис. осіб. Після масового переселення поляків у Польщу в Україні, здебільшого в західних областях, на 1970 р. залишилося 295,1 тис. осіб. Найбільша польська громада у регіоні була у Львівській області – 41 тис. Утім, процес асиміляції поляків в Україні особливо не відрізнявся від інших етнічних громад. Зокрема у 1959 р. польську мову рідною визнали лише 18,8 %, а у 1989 р. – 12,6 %. Українську рідною назвали відповідно 68,4 і 66,6 % – найвища кількість із усіх етносів. Натомість російську – 12,5 і 20,3 % [10, с.143]. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. поляки західного регіону створили кілька культурних товариств, які сприяли збереженню рідної мови та культури. Зокрема у Львові – Федерацію польських організацій в Україні та її Відділення у Хмельницькому і Товариство польської культури. Були засновані також Товариства польської культури в Луцьку і Рівному, Польське культурно-освітнє товариство в Тернополі [30, с.37,48,53,54].

Процес «перебудови» від 1985 р. створив передумови для розгортання національного відродження в Україні та її регіонах. На стартовому етапі суспільної модернізації в центрі уваги були саме етнокультурні проблеми: відновлення прав і позицій у суспільстві української мови та культури, мов і культур усіх етнічних груп, історичної пам'яті, релігійний ренесанс й активізація суспільного життя. У процес боротьби за незалежність і національно-культурне відродження включилися представники всіх етносів. Діяльність українських етнокультурних товариств – Української мови ім. Т.Шевченка, «Меморіалу», Товариства Лева та інших – недовзі розширила базу демократичного руху й поступово надавало йому виразно політичного акценту, як це сталося із Народним Рухом України. 1989 р. він вже мав десятки осередків у регіоні, а його соціальна база в Україні, за даними ідеологічного відділу ЦК КПУ, охоплювала близько 12 млн осіб. Отже, для українського національного відродження 1980-х років характерним був стрімкий перехід від національно-культурного до державотворчого процесу. Все це вплинуло на результати всеукраїнського референдуму щодо Акту проголошення незалежності України, коли «за» про-

голосувало 92 % населення УРСР [31, с.944].

Тріумфальні результати референдуму було досягнуто, у т. ч. й завдяки мешканцям Західної України, які давали приклад етнічного самозбереження, постійної боротьби за рідну мову і культуру, а також налагодження толерантних міжнаціональних відносин. Отже, на шляху до незалежності та в перші роки її існування досягнуто консолідації української нації та етнічних меншин, забезпечено мирний розвиток державного будівництва.

Висновки. Таким чином, національно-культурні процеси після Другої світової війни

не мали лінійного виміру. Російщення УРСР наштовхнулося на неприйняття та спротив населення, насамперед на Західній Україні. Опір українців соціально-економічним та культурно-духовним новаціям тоталітарного режиму сприяв падінню радянської адміністративно-командної системи. Відтак справжню цілість громадянського суспільства і держави може забезпечити лише інтеграція певної культурної традиції державоформуючого етносу – українського зі збереженням культурно-ментальної самобутності національних меншин та окремих конфесій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станиславщині в 1945–1961 рр. / І.Андрухів. – Івано-Франківськ, 1997. – 84 с.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Баран В. Україна: Західні землі. 1939–1941 рр. / В.Баран, В.Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.
4. Баран В. Цензура та ідеологічний контроль в Україні (1946–1960-ті роки) / В.Баран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 499–501.
5. Боцюрків Б. УГКЦ у катакомбах (1946–1989) / Б. Боцюрків // Ковчег. – Львів: Либідь, 1993. – Ч. 1. 192 с.
6. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І.Винниченко. – Київ, 1994. 130 с.
7. Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни / В. Гулай. – Львів: вид-во Львівської політехніки, 2011. – 460 с.
8. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи і матеріали, спогади: у 3-х т. / [відп. ред. Ю.Сливка]. – Львів, 1996. – Т. 1. – 751 с.
9. Державний архів Львівської області (ДАЛО України), ф. 3-П, оп. 1, спр. 198.
10. Дністрянський М. Етногеографія України / М.Дністрянський. – Львів, 2008. – 232 с.
11. Історія Львова / [гол. ред. Я.Ісаевич]. – Львів, 2007. – Т. 3. – 575 с.
12. Історія України / [від. ред. Ю.Сливка, кер. авт. кол. Ю. Зайцев]. – 3-тє вид, перероб., доп. – Львів: Світ, 2002. – 520 с.
13. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О.Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
14. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Москва, 1971. – Т. 6. – 528 с.
15. Красножон Н. Шкільна освіта національних меншин України (1944–1953) / Н. Красножон // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – Київ, 2000. – Вип. 14. – С. 131–144.
16. Кучерепа М. Волинь: 1939–1941 рр. / М.Кучерепа, В.Вісін. – Луцьк, 2005. – 486 с.
17. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / Володимир Литвин. – Київ: Вид-дім «Лі-Тера», 2004. – 272 с.
18. Литвин М. 1939. Західні землі України / М.Литвин, О.Луцький, К.Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с.
19. Литвин М. Сталін і Західна Україна 1939–1941 рр. / М.Литвин, К.Науменко. – Київ, 2010. – 80 с.
20. Лупаренко С.Є. Харитативна діяльність культурно-освітніх товариств на території Західної України (перша половина ХХ ст.) / С.Є. Лупаренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Запоріжжя, 2013. – Вип. 31 (84). – С. 69-76.
21. Магочій П. Історія України / П.Магочій. – Київ, 2007. – 640 с.
22. Москалюк Н. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. / Н.Москалюк. – Київ, 1998. – 56 с.
23. Муравський О. Особливості суспільно-політичного розвитку західного регіону / Олег Муравський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 640–647.
24. Нариси з історії та культури євреїв України / [упоряд. Л. Фінберг, В. Любченко]. – Київ: Дух і Літера, 2005. – 440 с.
25. Науменко К. Відродження і функціонування радянської карально-репресивної системи на західноукраїнських землях (1944–1953) / К.Науменко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 566–577.
26. Науменко К. Спогади, постаті, вибране / К. Науменко. – Львів, 2010. – 488 с.
27. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939) / І. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. – 440 с.
28. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль, 2003. – С. 41–66.
29. Терлюк І. Ресіяні західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціальне дослідження / Іван Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.

30. Україна поліетнічна. Інформаційно-бібліографічний покажчик / [упор. І.Винниченко]. – Київ, 2003. – 108 с.
31. Україна: політична історія. XX – поч. XXI століття. – Київ, 2007. – 1028 с.
32. Хонігсман Я. Євреї в Галичині / Яків Хонігсман // Українське слов'янознавство. – Львів, 1972. – № 6. – С. 67–73.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 215, спр. 195.
34. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40–50-х років XX століття: етнополітичний аналіз / І.Цепенда. – Київ: ППЕНД, 2009. – 387 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015

REFERENCES:

1. Andrukhiv I. Halyts'ka Holhafa. Likvidatsiya UHKt na Stanyslavivshchyni v 1945–1961 rr. (Galician Calvary. Liquidation of the UGCC on Stanyslavivshchyni in 1945-1961 years). – Ivano-Frankivsk, 1997. 84 p.
2. Baran V. Ukrayina 1950–1960-kh rr.: evolyutsiya totalitarnoyi systemy (Ukraine's 1950-1960 .: Evolution totalitarian system). – Lviv, 1996. 448 p.
3. Baran V. Ukrayina: Zakhidni zemli. 1939–1941 rr. (Ukraine: Western land. In 1939-1941). – Lviv, 2009. 448 p.
4. Baran V. Tsenzura ta ideolohichnyy kontrol' v Ukrayini (1946–1960-ti roky) (Censorship and ideological control in Ukraine (1946-1960 years)) // Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. – Lviv, 2000. – no. 7. pp. 499–501.
5. Botsyurkiv B. UHKt u katakombakh (1946–1989) (UGCC in catacombs (1946-1989)). – Lviv, 1993. – Vol. 1. – 192 p.
6. Vynnychenko I. Ukrayina 1920–1980-kh: deportatsiyi, zaslannya, vyslannya (Ukraine 1920-1980's, deportation, deportation, expulsion). – Kyiv, 1994. – 130 p.
7. Hulay V. Mizhetnichna komunikatsiya v Zakhidniy Ukrayini u roky Druhoyi svitovoyi viyny. – Lviv, 2011. 460 p.
8. Deportatsiyi. Zakhidni zemli Ukrayiny kintsya 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty i materialy, spohady: u 3-kh t. / [vidp. red. Yu.Slyvka] (Deportation. Western Ukraine lands late 30's - early 50's. The documents and materials memories: in 3 vol.). – Lviv, 1996. – vol. 1. – 751 p.
9. Derzhavnyy arkhiv L'vivs'koyi oblasti (DALO Ukrayiny), f. 3-P, op. 1, spr. 198.
10. Dnistrians'ky M. Etnoheohrafiya Ukrayiny (Ethnogeography Ukraine). – Lviv, 2008. – 232 p.
11. Istoriya L'vova / [hol. red. Ya.Isayevych] (History of Lviv). – Lviv, 2007. vol. 3. 575 p.
12. Istoriya Ukrayiny / [vid. red. Yu.Slyvka, ker. avt. kol. Yu. Zaytsev] (History of Ukraine). – 3-tye vyd, pererob., dop. – Lviv, 2002. – 520 p.
13. Kalakura O. Polyaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemlyakh Ukrayiny u KhKh stolitti (Poles in ethnopolitical processes in Ukraine lands in the twentieth century). – Kyiv, 2007. 508 p.
14. KPSS v rezolyutsiyakh y resheniyakh s'ezdov, konferentsiy y plenumov TsK (CPSU in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Central Committee plenums). – Moscow, 1971. – vol. 6. 528 p.
15. Krasnozhon N. Shkil'na osvita natsional'nykh menshyn Ukrayiny (1944–1953) (Schooling national minorities of Ukraine (1944-1953)) // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen'. – Kyiv, 2000. no. 14. pp. 131–144.
16. Kucherepa M. Volyn' : 1939–1941 rr. (Volyn: 1939-1941). – Luck, 2005. 486 p.
17. Lytvyn V. Ukrayina u druhomu povoyennomu desyatylytti (1956–1965) (Ukraine in the second post-war decade (1956-1965)). – Kyiv, 2004. 272 p.
18. Lytvyn M. 1939. Zakhidni zemli Ukrayiny (1939. Western lands of Ukraine). – Lviv, 1999. 152 p.
19. Lytvyn M. Stalin i Zakhidna Ukrayina 1939–1941 rr. (Stalin and Western Ukraine 1939-1941). – Kyiv, 2010. – 80 p.
20. Luparenko S.Ye. Kharytatyvna diyal'nist' kul'turno-osvitnikh tovarystv na terytoriyi Zakhidnoyi Ukrayiny (persha polovyna KhKh st.) (Charitable activities of cultural and educational organizations in the territory of Western Ukraine (first half of the twentieth century.) // Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitni shkolakh. Zaporozhye, 2013. – no. 31 (84). pp. 69-76.
21. Mahochiy P. Istoriya Ukrayiny (History of Ukraine). – Kyiv, 2007. 640 p.
22. Moskalyuk N. Ukrayins'kyi khrystyyans'ko-suspil'nyy rukh Halychyny v 20-kh rr. KhKhst (Ukrainian Christian social movement in Galicia in the 20's. XX century). – Kyiv, 1998. 56 p.
23. Muravs'ky O. Osoblyvosti suspil'no-politychnoho rozvytku zakhidnoho rehionu (Features social and political development of the western region) // Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. – Lviv, 2008. – no. 16, pp. 640–647.
24. Narysy z istoriyi ta kul'tury yevreyiv Ukrayiny (Essays on Jewish history and culture Ukraine). – Kyiv, 2005. 440 p.
25. Naumenko K. Vidrodzhennya i funktsionuvannya radyans'koyi karal'no-represyvnoyi systemy na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh (1944–1953) (Renaissance and operation of Soviet punitive and repressive system in Western Ukraine (1944-1953)) // Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. – Lviv, 2008. no. 16, pp. 566–577.
26. Naumenko K. Spohady, postati, vybran (Memories and images of selected). – Lviv, 2010. 488 p.
27. Pylypiv I. Hreko-katolyts'ka tserkva v suspil'no-politychnomu zhytti Skhidnoyi Halychyny (1918–1939) (The Greek Catholic Church in the political life of Eastern Galicia (1918-1939)). – Ternopil, 2011. 440 p.

28. Stots'kyy Ya. Ukrayins'ka hreko-katolyts'ka tserkva i relihiyne stanovyshche Ternopil'shchyny (1946–1989 rr.) (Ukrainian Greek Catholic Church and the religious situation Ternopil (1946-1989 gg.)) . – Ternopil, 2003.
29. Terlyuk I. Rosiyany zakhidnykh oblastey Ukrayiny (1944–1996 rr.): Etnosotsial'ne doslidzhennya (Russians western regions of Ukraine (1944-1996 years.): Ethno-social research). – Lviv, 1997. 176 p.
30. Ukrayina polietnichna. Informatsiyno-bibliohrafichnyy pokazhchyk / [upor. I. Vynnychenko] (Ukraine poly-ethnic. Information bibliography). – Kyiv, 2003. 108 p.
31. Ukrayina: politychna istoriya. KhKh – poch. KhKhI stolittya (Ukraine's political history. XX - early. XXI Century). – Kyiv, 2007. 1028 p.
32. Khonihsman Ya. Yevreyi u Halychyni (The Jews in Galicia) // Ukrayins'ke slov'yanoznavstvo. – Lviv, 1972, no. 6, pp. 67–73.
33. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (TsDAHO Ukrayiny), f. 1, op. 215, spr. 195.
34. Tsependa I. Ukrayins'ko-pol's'ki vidnosyny 40–50-kh rokiv KhKh stolittya: etnopolitychnyy analiz (Ukrainian-Polish relations 40-50 years of the twentieth century: the ethno-political analysis). – Kyiv, 2009. 387 p.

Ярмоленко Марія Іванівна – доктор історичних наук, доцент
Одеська національна морська академія
Адреса: 68600, м. Ізмаїл, вул. Фанагорійська, 9
E-mail: maria-yarmolenko@yandex.ua

Yarmolenko Mariya Ivanivna – doctor of historical sciences, associate professor
Odessa national maritime academy
Address: 9, Fanahoriyska Str., Izmail , 68600, Ukraine
E-mail: maria-yarmolenko@yandex.ua